

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Наркізов М.М., здобувач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглянуто особливості інституційної спадщини минулої економічної системи. Визначено необхідність зміни домінуючих механізмів координації господарської діяльності, напрямки інституційних змін.

Ключові слова: інституційний механізм, політика, домінування, господарська система, інфраструктура, трансформація, державне управління.

Постановка проблеми. Як відомо, зараз Україна знаходиться на етапі переходу до ринкової економіки, тобто на етапі ринкової трансформації. Хоча слід відмітити, що усі реально діючі на сьогодні у світі економічні системи тією чи іншою мірою за характером функціонування притаманних їм механізмів, інституцій та установ, можна кваліфікувати як змішані або перехідні.

Знання особливостей інституціональної будови суспільства зменшує невизначеність у розвитку економічної системи та підвищує ступінь передбаченості в діях економічних агентів. Тому дослідження інституційної складової розвитку країни стає надзвичайно важливим науково-практичним завданням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань, пов'язаних із інституційними особливостями розвитку, займалися Вольчик В.В. ("Эффективность рыночного процесса и эволюция институтов") [1]; Гриценко А.А. ("Особенности институционной архитектуры украинского общества XXI столетия") [2]; Аузан А. ("Институциональная экономика:

новая институциональная экономическая теория") [3]; Прутська О. ("Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці") [4]; Геєць В.М. ("Трансформація моделі економіки України") [5], Яременко О.Л. ("Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект") [6] та інші.

Мета статті – аналіз елементів інституційного механізму України в період ринкової трансформації: визначення основних проблем, тенденцій, перспектив.

Виклад основного матеріалу. У ХХ столітті стає очевидним, що успішність економічного розвитку країни визначається, перш за все, наявністю базових інститутів – державних та приватних, формальних та неформальних, економічних, соціальних та політичних, адже саме вони визначають характер та ефективність функціонування економіки.

Розвиток інститутів визначає напрям розвитку соціально-економічної системи, а тому розуміння їх розвитку сприяє розумінню розвитку та механізмів управління системою через корекцію розвитку інститутів.

Успіх у системних трансформаціях, спрямованих на зростання національної економіки, залежить від інституту національного економічного мислення всіх без винятку верств населення. Національне економічне мислення слід не тільки виховувати, а й спрямовувати через усі форми впливу на поведінку економічних агентів.

Облік інституціонального виміру економічної системи є обов'язковим для розуміння складних кризових явищ, коли порушується струнка функціональна спеціалізація окремих елементів економіки й вирішальну роль починають грати ті фактори, які звичайно виносяться за рамки предмета економічної науки.

Інституційна структура будь-якої країни є результатом минулих дій держави та спонтанного еволюційного відбору найбільш ефективних інститутів. Західні країни з ринковою економікою володіють розвиненою інституційною структурою, що відповідає домінуючому способу економічної координації. Інша ситуація спостерігається у країнах з перехідною економікою. Інституційна

структура країн транзитивної економіки складається з інститутів, що характерні не лише для ринкового порядку.

Це відбувається через те, що інституційні структури зберігають генетичні риси минулих економічних порядків і не можуть бути змінені за короткий проміжок часу у зв'язку з дією ефекту інституційної інерції.

Таким чином, політика держави у перехідній економіці повинна, у першу чергу, бути спрямована на подолання конфлікту між плановими стереотипами мислення та ринковими методами господарювання, а також на створення умов для становлення ефективної інституційної структури. Для вирішення цього питання принципового значення набуває створення ефективного інституційного середовища.

Незважаючи на те, що у наш час приймається велика кількість законів, не всі вони призводять до очікуваних результатів. Такий стан речей обумовлюється тим, що у період функціонування планового економічного порядку сформувалися певні інститути та традиції щодо регулювання господарських відносин. За більш ніж сімдесят років була створена надцентралізована господарська система, в якій ідеальний економічний суб'єкт повинен був виконувати роль „гвинтика” у безперебійно працюючому механізмі. Ринкові реформи, особливо у перші роки незалежності, були спрямовані на порушення надмірної централізації.

Перехід до змішаної економіки, що функціонує на ринковій підставі, представляє процес якісних змін інституціональної системи.

Ключову роль у процесі ринкової трансформації господарської системи грає зміна домінуючих механізмів координації господарської діяльності – перехід від бюрократичних механізмів координації до ринкових. При цьому, скасування системи бюрократичного розподілу супроводжується руйнуванням механізмів адміністративного й політичного контролю.

Одним з істотних факторів росту невизначеності господарського середовища виступала також відсутність, або недостатній рівень розвитку інститутів ринкової інфраструктури, що дозволяють знизити витрати пошуку

інформації про можливих контрагентів, оцінки якості продукції, організації здійснення угод. Значимість даних інститутів збільшувалася в силу того, що перехід до ринкового способу координації збігся за часом із процесом формування ринків і змінами в структурі попиту, обумовленими геополітичними змінами – формуванням нових держав, розпадом СРСР.

Інверсійний характер інституціональних змін обумовив той факт, що переважним методом інституціональних перетворень на початкових етапах реформ стали інституціональні запозичення (імпорт інститутів). Перенесення окремих інститутів в умови іншої інституціональної системи може привести до виникнення неузгодженостей між запозиченими й діючими інститутами.

Не можна залишити без уваги й роль тіньової економіки. Тіньова економіка в радянській господарській системі виконувала ряд найважливіших функцій. Насамперед, це часткова компенсація недоліків роботи офіційної економіки. Чим більше складною і розгалуженою ставала господарська діяльність, чим сильніше була потреба в технологічному відновленні, тим складніше було здійснювати директивне планування зверху і сильніше проявлявся дефіцит і диспропорції. У свою чергу, тіньова діяльність і неконтрольовані зверху горизонтальні зв'язки дозволяли вирішувати критичні проблеми підприємств. Інша функція – соціальна – складалася в забезпеченні соціальної ниші для людей, які не могли себе реалізувати в офіційних структурах, що не створювали в рамках суспільної власності ні мотивації, ні умов для роботи багатьох людей, що намагалися самореалізуватися, володіти власністю й одержувати адекватну винагороду за свою працю.

Нагадаємо той факт, що Україна прийшла до сьогоденного стану, будучи частиною Радянського Союзу. Криза й розпад системи державного соціалізму в СРСР не були випадковими. Сформована ще в тридцяті роки монополія держави на господарську діяльність вичерпала свої технологічні можливості на межі 70-80-х років. Практично усі індустріально розвинені країни в цей період були змушені піти на глибокі й складні зміни своєї інституціональної структури, спрямовані на обмеження й модифікацію державного втручання в

економіку, на активізацію блоку ринкових інститутів, приватної ініціативи, ринкової конкуренції. Економіка України змогла залучитися до цього процесу лише ціною соціально-економічної катастрофи, спізнившись приблизно на п'ятнадцять років.

Стан економічної катастрофи, яку сьогодні переживає Україна, і визначає особливу складність і гостроту розв'язуваних проблем. Переплетення трьох криз – інституціональної, структурно-технологічної й фінансової – породжує потребу в зовнішніх, неекономічних компенсаторах нестійкості українського суспільства, зокрема в активній ролі держави. Чим менше суспільство здатне забезпечувати свою життєдіяльність за рахунок саморегульованої взаємодії суб'єктів, тим більше потреба в державному втручанні.

Характер необхідного втручання держави впливає зі змісту й кінцевих цілей пережитого етапу. Мова повинна йти про продуману підтримку інститутів, що формуються, громадянського суспільства й ринкової системи. На жаль, українська держава аж ніяк не має достатню адаптивність і гнучкість, які є об'єктивно необхідними в умовах глибоких та інтенсивних змін. Більше того, існує небезпека, що державна машина може виявитися зацікавленою в збереженні сьогоденної ситуації на тривалу перспективу.

В умовах ринкової трансформації найважливішого значення набувають такі напрямки інституціональних змін, як зміни у відносинах власності, становлення інституту фірми (підприємства) як основного суб'єкта ринкових відносин; відродження інституту вільної конкуренції, формування системи ринків – ринків товарів і послуг, грошових ринків, ринку капіталу й ринку праці, становлення інститутів ринкової інфраструктури, зміна ролі й функцій держави.

Інститут банкрутства виступає невід'ємним елементом інституціональної системи ринкової економіки. Його функціональне призначення складається у вивільненні неефективно використовуваних ресурсів для наступного їх спрямування в більш ефективні, або перспективні виробництва. В умовах перехідної економічної системи інститут банкрутства здобуває особливе значення, оскільки закриття неефективних виробництв могло б призвести до

відмови від застарілих технологій і сприяти необхідним структурним змінам в економіці. Введення в господарську практику інституту банкрутства повинне також підвищити фінансову дисципліну й привести до скорочення кредиторської заборгованості, заборгованості по заробітній платі, зобов'язань по сплаті податків і внесенню платежів у позабюджетні фонди. Механізм банкрутства виступає необхідним елементом розвитку й оптимізації структури власності, оскільки забезпечує обіг прав власності. В цілому інститут банкрутства, разом з інститутами банківської системи, небанківськими фінансовими інститутами, інститутом фондового ринку утворюють систему перерозподілу ресурсів, що лежить в основі ринку як ефективного способу організації економічної системи.

Найважливішу роль у системі інституціональних перетворень, спрямованих на створення системи інститутів сучасної ринкової економіки, грає перетворення відносин власності, що може здійснюватися шляхом роздержавлення й приватизації. Роздержавлення – це процес подолання державного монополізму в області виробництва, обміну й споживання. Цілі й зміст даного процесу укладаються, з одного боку, у вивільненні соціальних і економічних відносин від державного тоталітаризму, а з іншого боку – у створенні внутрішніх джерел і стимулів економічного росту на основі забезпечення ефективного розвитку недержавних форм господарювання.

З іншого боку, ринкова трансформація припускає глибокі зміни в самому інституті держави. Держава з тими завданнями, функціями, структурою, які зложилися як органічна частина директивної планової економіки, не може виступати повноцінним елементом ринкової економічної системи. У зв'язку з цим трансформація державних інститутів і процес становлення інститутів ринкової господарської системи представляють взаємообумовлені процеси.

Процес розвитку фінансової системи України проявляється також в ускладненні її структури за рахунок формування й підвищення ділової активності небанківських фінансових інститутів – кредитних спілок, страхових компаній, ломбардів, пенсійних фондів, фінансових компаній.

Перехідні стани спричиняють систематичні збої в сформованих зв'язках, чим порушується рівень єдності основних елементів. Ця властивість переходу може бути визначена як дисфункційність. Завдяки цій властивості перехідна система немов втрачає самодостатність, відкривається для сприйняття нової інформації й формування нової системної якості.

Завдяки цьому в перехідних умовах минуле системи актуалізується, стає реальним учасником розвитку подій.

Як показує проведений аналіз, інституційна й функціональна сторони господарської діяльності взаємозалежні між собою. Функціонування господарських суб'єктів в залежності від принципів раціонального вибору веде до закріплення найбільш ефективних і розповсюджених способів і методів економічної активності у формі загальноприйнятих правил і обмежень, тобто інститутів.

У перехідних станах економіки співвідношення між інститутами й функціями істотно модифікується. На перше місце висувається інституційна сторона, що на деякий час здобуває характер найбільш актуальної й автономної сфери економічного життя суспільства, що не залежить від процедур і критеріїв раціонального вибору. Тому аналіз перехідних станів економіки з позицій функціональних теорій, побудованих на основі даного принципу, мало що може дати для розуміння конкретного змісту таких станів.

Шлях щодо повільної структурної еволюції, обраний Україною, при всій його зовнішній привабливості може виявитися занадто небезпечним. Джерело загрози заключається у тому, що консервативні структурні фактори формування нової інституціональної системи можуть виявитися вирішальними в порівнянні з іншими. Сформована інституційна система в цьому випадку не зможе виявитися ефективним засобом інтеграції постсоціалістичного суспільства, оскільки буде відображати безумовну перевагу лише однієї або декількох корпоративних груп.

Останнім часом економічна й соціально-політична боротьба в українській державі все більше переміщується на регіональний і місцевий рівень. Сьогодні

саме на місцевому рівні спостерігаються найменші успіхи реформ і максимальна стабільність рудиментів тоталітарних і посттоталітарних інститутів.

Висновки. Для подальшої інституціоналізації суспільства в напрямку збалансованої соціальної ринкової економіки сьогодні реформуванню повинен підлягати сам державний організм, обтяжений безліччю державно-соціалістичних пережитків і реліктів, насамперед у способах і методах державного керування.

Очевидно, що завдання формування інституціональних механізмів інвестиційного процесу в перехідній системі належить до числа найбільш важких, оскільки завершує роботу зі створення основної конструкції нової інституційної бази української економіки.

Література:

1. Вольчик В.В. Эффективность рыночного процесса и эволюция институтов / В.В. Вольчик // Известия высших учебных заведений. Общественные науки. – 2002. – №4. – С. 43-50.
2. Гриценко А. Особливості інституційної архітекτονіки українського суспільства ХХІ століття / А. Гриценко // Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с. – С. 155–172.
3. Аузан А. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория: Учебник / А. Аузан – М.: ИНФРА – М, 2005. – 416 с.
4. Прутська О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці / О. Прутська – К.: Логос, 2003. – 256 с.
5. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи). / За ред. Академіка НАН України В.М. Гейця. – К.: Логос, 1999. – 500 с.
6. Яременко О. Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект / О. Яременко. – Х.: Основа, 1997. – 182 с.

Аннотация

ИНСТИТУЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Наркизов Н.Н., соискатель

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье рассмотрены особенности институционального наследия прошлой экономической системы. Определена необходимость изменения доминирующих механизмов координации хозяйственной деятельности, направления институциональных изменений.

Ключевые слова: институциональный механизм, политика, доминирование, хозяйственная система, инфраструктура, трансформация, государственное управление.

Summary

UKRAINE'S DEVELOPMENT INSTITUTIONAL FEATURES DURING MARKET TRANSFORMATION STAGE

Narkizov M.M., the competitor

V.N. Karazin Kharkov National University

The former economic system institutional heritage features are explored. The necessity of economic activity coordination dominative mechanisms changing, the directions of institutional changing are defined in the article.

Key words: institutional mechanism, policy, domination, economic system, infrastructure, transformation, governmental management.

Надійшла до редакції 22.06.2011 р.

Науковий керівник: Яременко О.Л., д. е. н., професор
© Наркізов М.М., 2011 р.